

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ניסים כהן

עסקים חברתיים בישראל – מהדרה להכלה חברתית וכלכלית

בני גדרון וענבל אבו

חיפה: אחווה הוצאה לאור. 2014. 214 עמודים

סקר: שמעון שפירו¹

המונח "עסק חברתי" הוא אוקסימורון לכאורה. מיזם עסקי נועד להפיק לבעליו רווח כספי. מיזם חברתי נועד לפתור בעיה חברתית. לכל אחד מהם הלוגיקה שלו, ולכאורה אין שתי הלוגיקות האלה יכולות לדור בכפיפה אחת. ובכל זאת בשנים האחרונות אנו עדים להתעניינות גוברת בעסקים חברתיים, עסקים המבקשים להגשים מטרת חברתית כשהם מתנהלים על פי שיקולים כלכליים. התעניינות זו באה לידי ביטוי בהקמתן של קרנות הון סיכון המשקיעות בעסקים חברתיים, בגיבוש "תורה" של עסקים חברתיים, במחקרים, בספרות מקצועית ובדיונים על מדיניות ממשלתית. ספרם של גדרון ואבו הוא עדות למגמה זאת, וגם עשוי לתרום לקידומה.

מטרות העסקים החברתיים משתנות ממקום למקום. בארצות העולם השלישי הם מספקים אשראי לעניים מרודים, מוכרים מזון בריא במחיר שווה לכל נפש, מעניקים שירותי בריאות ועוד (יונס, 2007). ואילו בארצות שיש בהן שוק עבודה מובנה, ישראל למשל, המטרה המוצהרת של רוב העסקים החברתיים, ובכללם אלה המוצגים בספרם של גדרון ואבו, היא לשלב בתעסוקה אוכלוסיות מודרות. שילוב בתעסוקה חשוב לא רק כשלעצמו; הוא משמש מפתח להשתלבות טובה בחברה, לתפקוד במשפחה ולחיזוק הדימוי העצמי.

1 פרופ' חבר (בדימוס) בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב, ובחוג לעבודה סוציאלית במכללת תל-חי. יועץ בנושאי מחקר והערכה לקרן דואליס, קרן הון סיכון המשקיעה בעסקים חברתיים.

הספר פותח בפרק עיוני, שבוחן את תופעת העסקים החברתיים על רקע ספרות מתחומי ידע שונים, כמו יזמות חברתית, פסיכולוגיה חיובית, עבודה סוציאלית מבוססת חזקות ועוד. תרומתו העיקרית של פרק זה היא בהצגת הקושי המובנה במצב כלאיים זה, המתח בין שיקולים כלכליים וחברתיים ודרכי ההתמודדות עם מתח זה.

עיקר הספר מוקדש לחמישה חקרי אירוע של עסקים שמטרתם החברתית היא שילובן בתעסוקה או הכנתן לעולם העבודה של אוכלוסיות המוגדרות מודרות – נשים בדואיות, נוער בסיכון ואנשים עם מוגבלויות פיסיות, נפשיות או התפתחותיות. ניכר בפרקים אלה שהם נכתבו מתוך אהדה רבה למקימי העסקים, למפעיליהם ולאנשים שנקלטו בהם. יחד עם זאת חקרי האירוע מיטיבים להציג גם קשיים וכשלים בהתנהלותם של העסקים הנחקרים. אלה הם חמשת העסקים שנחקרו:

Call יכול – חברה המעסיקה מאות עובדים, כולם אנשים עם מוגבלויות פיסיות, חושיות או נפשיות, הנותנים מענה טלפוני ללקוחות של חברות גדולות, כמו פלאפון ושראוס; הסביבה הפיסית ונוהלי העבודה מותאמים למגבלות העובדים, אך הציפיות מהם הן כמו מעובדים רגילים, והם משתכרים שכר מינימום בתוספת בונוסים. לאחר תקופה ראשונה של הפסדים הפכה החברה רווחית.

קייטרינג אלסנאבל – מפעל הזנה המספק ארוחות חמות לבתי הספר של יישובי הבדואים בנגב; המפעל מעסיק 18 נשים בדואיות, רובן אימהות חד-הוריות, המשתכרות מעל שכר המינימום. מקצת הרווחים מושקעים במפעל, והיתר בתוכניות לחינוך האוכלוסייה הבדואית בנגב.

לילות – מסעדת שף כשרה ויוקרתית בבעלות משותפת של מנהליה וקרן דואליס; המסעדה הוקמה בידי עמותת על"ם, הממשיכה להיות מעורבת בניהולה. מטבח המסעדה קולט מדי שנה כ-20 בני נוער בסיכון, מעסיק אותם כשנה וחצי ומקנה להם הרגלי חיים, הרגלי עבודה ומקצוע.

כריכי סומסום – חברת קייטרינג בטירת הכרמל המעסיקה נוער בסיכון; החברה פועלת במסגרת מרכז נוער מקומי. על אף גידול בולט בהיקף הפעילות ובהכנסות, אין החברה רווחית, וזקוקה לסבסוד שוטף.

יקב טוליפ – יקב בוטיק השוכן בתוך כפר תקווה, קהילה של אנשים עם צרכים מיוחדים, רובם עם פיגור שכלי; ביקב עובדים בקביעות חמישה מחברי הקהילה, ועוד כמה עשורות מהם מגויסים לעבודות עונתיות. ההעסקה של עובדים אלה היא באמצעות כפר תקווה, כשמחסורם על הכפר ושכרם בגדר דמי כיס.

הפרק האחרון של הספר סוקר מספר סוגיות מרכזיות העולות מתוך פעילותם של עסקים חברתיים, ומציג לקחים שאפשר להפיק מחקרי האירוע וגם מפרסומים קודמים (Garrow & Hasenfeld, 2012).

אחת המסקנות מחקרי האירוע היא שעל עסק חברתי להתנהל כעסק לכל דבר, כאשר על ההיבט העסקי מופקדים מומחים בתחום, בעלי מיומנויות ניהול, תכנון ושיווק. שתיים מהחברות המוצגות בספר (ליליות ויקב טוליפ) נוהלו בגלגול קודם בידי עמותות שהסבר להן הפסדים. את רווחיותם או למצער איזונם הכספי של ארבעה מתוך חמשת העסקים המוצגים בספר יש לייחס למיומנות העסקית של הבעלים והמנהלים.

גם כאשר העסק מנוהל במיומנות, יש סכנה שההיבט החברתי יכביד עליו ויגרום לכישלוננו. העסקה או הכשרה של אנשים מאוכלוסיות מודרות מחייבת להתאים את התנאים הפיסיים ולהעסיק כוח אדם ייעודי שיידע להתמודד עם צורכי האוכלוסייה. כלומר: יש להעסיק עובדי רווחה ולהוסיף תקנים של עובדי ייצור או שיווק שחלק מזמנם מוקדש להדרכת העובדים בעלי הצרכים המיוחדים ולהתמודדות עם הבעיות והקשיים שהם מציבים. כדי שעסק חברתי ישרוד, נחוץ להגדיר את עלות ההיבט החברתי ולהחליט מה יהיו המקורות לכיסוי עלות זו – איזה חלק יבוא מתוך ההכנסות השוטפות של העסק, ואיזה חלק ימומן בידי המגזר הציבורי או הפילנתרופי.

ואולם הצורך לשרוד בשוק תחרותי עלול גם להביא להכפפת המטרה החברתית לשיקולים עסקיים. חברה המצהירה שמטרתה להעסיק אנשים בעלי צרכים מיוחדים עלולה, בידועין או שלא בידועין, לגייס לא את אלה הזקוקים ביותר להזדמנות כזאת, אלא את אלה העשויים להשתלב בקלות ולתרום לייצור ולהכנסות של העסק, כולל אנשים שאולי היו יכולים להשתלב בשוק הפתוח.

הספר מעלה עוד סוגיות חשובות, ותקצר היריעה מלפרט אותן כאן. המסקנה שעולה מחקרי האירוע היא שעסקים חברתיים עשויים לתרום לא מעט לקידומן של מטרות חברתיות חשובות, בכללן קידום בתעסוקה של אוכלוסיות מודרות. ואולם אפשר שהספרות המקצועית מגזימה בשבחי סוג זה של ארגונים. לא נראה שעסקים חברתיים יבראו עולם ללא עוני (יונס, 2007). גם הכינוי "מגזר רביעי" שניתן לעסקים אלה נראה יומרני. במבט מפוכח יותר ניתן לומר שיש כאן עוד תשובה אחת, לצד תשובות מקובלות ומסורתיות, לאחדות מהבעיות החברתיות של זמננו.

התפתחותם של עסקים חברתיים מחייבת את המדינה לקבוע מדיניות המתייחסת לתופעה חדשה זו. על המדינה להחליט אם היא מעודדת את הקמתם ובאילו תנאים, אם היא מוכנה להעניק הקלות במיסוי או לסבסד את המרכיב החברתי שלהם. מדיניות ממשלתית תחייב הגדרה מדויקת של גבולות המושג "עסק חברתי": האם, למשל, הוא כולל גם עסקים

המניבים רווחים לבעליהם, כמו למשל יקב טוליפ? האם הוא כולל גם פעילויות עסקיות של עמותות, כמו למשל מסעדת לילות בגלגולה הקודם?

חשיבותו של הספר בכך שהוא מציף סוגיות אלה ואחרות, ומציב אותן על סדר יומם של קובעי המדיניות ושל הציבור. הספר קריא בעיקר בזכות התיאור העשיר והמרתק של חמשת העסקים החברתיים. מומלץ בחום לכל מי שמתעניין בתופעות של עוני והדרה חברתית ובדרכים להתמודדות עמן.

מקורות

יונס, מ' (2007). עולם ללא עוני – היזמות העסקית שכובשת את העולם. תל אביב: אחוזת בית.

Garrow, E. & Hasenfeld, Y. (2012). Managing conflicting institutional logics: Social service versus market. In B. Gidron & Y. Hasenfeld (Eds.), *Social enterprise: An organizational perspective* (pp. 121-143). London & New York: Pelgrave MacMillan.

גילנות בחברה הישראלית: הבניה חברתית של הזיקנה בישראל

ישראל (איסי) דורון (עורך)

ירושלים: מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד. 2013. 242 עמודים

סקר: ירדן ענב¹

הספר עוסק בנושא חשוב מאוד: גילנות. הוא מחולק לשניים: בחלקו הראשון (מהי גילנות?) מתמודדים כותבי המאמרים עם המושג עצמו, מגדירים ומפרשים אותו. בחלקו השני מוצגים מחקרים עדכניים שנערכו בישראל (מחקרים על גילנות בקרב אחיות, פיסיותרפיסטים, צעירים, בעולם הפרסום, במערכת המשפט) והתייחסות לכלי המדידה הקיימים. מהי בדיוק גילנות, ומדוע טענתי שהיא נושא חשוב? על פי הגדרתה גילנות היא "אפליה על בסיס גיל", ולכן במופעה הקלים היא פשוט עוד צורה של אפליה חברתית. אולם במופעה הקשים הגילנות יוצרת דה-הומניזציה של הקשישים, ועלולה להוביל בקלות להזנחה, להפקרה ולהתעללות. וכדי למנוע תופעות כאלה, חשוב מאוד להבין ולחקור את שורשיה ואת מופעה.

עם משימה זו מתמודדים בספר שלפנינו חשובי החוקרים בתחום הזיקנה בישראל, ביניהם עורך הספר פרופ' איסי דורון (אוניברסיטת חיפה) ופרופ' חיים חזן (אוניברסיטת תל אביב), מומחה בעל שם עולמי בחקר הזיקנה. בניסיון להבהיר את המושג מציג דורון מופעים שונים של גילנות, בין היתר בזירת המשפט הישראלי, נושא שהוא מפתח בפרק האחרון בספר (וכן בהרחבה יתרה בספרו זיקנה בהיכלים של צדק). חזן מצדו מתקיף את מושג הגילנות עצמו מתוך תפיסה שהמלחמה בה (שאותה מובילים בני דור הביניים) נדונה מראש לכישלון: זהו מאמץ סייזיפי לטענתו, כי הוא מנסה לנתק את הזקן מהזמן (או את הזיקנה מהזקן). מכאן נובע שהמאבק בגילנות כושל בהיבט משמעותי יותר: אין הוא מצליח "לנרמל" את הזיקנה או לבטל את הגרונטופוכיה (פחד מזיקנה) של בני הדור הצעיר ודור הביניים. עקב כך, הזקן בחברה המערבית-הקפיטליסטית ממשיך להיות ה"אחר" התרבותי האולטימטיבי, אדם פגום, ולכן אינו ראוי ליחס שמקבל האדם ה"תקני", הרגיל. אינני בטוח שחזן צודק לחלוטין בדבר ה"אחרות" של הזקנים בישראל ובעולם המערבי כיום. סימן אחד לשיפור במצבם בשנים האחרונות הוא גל של סרטים ותוכניות טלוויזיה, המציגים אנשים זקנים דווקא כגיבורים חיוביים או לפחות כבעלי

1 ד"ר ירדן ענב מלמד באוניברסיטת אריאל את הקורס היבטים אנתרופולוגיים של הזיקנה.

עוצמה חברתית (בנות הזהב, נבלות, לצוד פילים, הזקן בן המאה שיצא מהחלון ונעלם, מלון מריגולד האקזוטי, סוף סוף וגאס ולאחרונה מיתה טובה).

פרק אחר בחלק זה מאת חיה קורן "עושה סדר" במושג הגילנות. היא מתחילה בסקירה היסטורית של המושג, שאותו הציג לראשונה באטלר (Butler, 1969). בהמשך היא מציגה מספר גישות להגדרת הגילנות, כולל מה שהיא מכנה "הגדרת מטרייה" כללית של המושג. עוד היא מביאה ניתוח של דיון בקבוצת המחקר בנושא גילנות במכון ון-ליר בירושלים, ומסכמת בהגדרה משלה למושג. בפרק זה קורן מבססת את האוניברסליות של תופעת הגילנות, ומחדדת את ההבחנה בין גילנות מודעת לגילנות לא מודעת, ובין גילנות חיובית (Ageism) לגילנות שלילית (Sageism). היא גם מתייחסת לשלוש הרמות של הגילנות (מיקרו, מזו ומקרו), וממקמת את המושג יחד עם שלושת ה"איזמים" הביולוגיים הגדולים (באנגלית): סקסיזם (sexism), גזענות (racism) וגילנות (ageism).

עוד בחלק הראשון של הספר: אלון, גולדנר וכרמל מתארים את הפנמת הסטראוטיפים על הזיקנה במחקרים מדעיים, וכותבים על תהליך הפרישה מעבודה ועל מופעים של גילנות בעולם הרפואה. חסרה לי בחלק זה התייחסות למחקרים המרתקים והחשובים של ד"ר טובה גמליאל מאוניברסיטת בר אילן בנושא זיקנה חיובית והיחס למוות (זיקנה עם זיק בעיניים, סוף הסיפור). יש לציין שעם תום הקריאה בחלקו הראשון של הספר אין מושג הגילנות ברור לחלוטין, אולי משום שתחום מחקר זה צעיר, והגדרתו עדיין זקוקה לחידוד. נראה שדווקא הפתיחות הרבה ומגוון ההגדרות השונות מבלבלים, ובסוף החלק הראשון הקורא נותר תוהה מהי ההגדרה ה"נכונה". ואף על פי כן תרומתו של הספר לביורר המושג משמעותית וחשובה.

בחלק השני של הספר מובאים מחקרים על גילנות ואפליה כלפי זקנים. המחקר של טופז על אחיות ישראליות בבתי חולים אומר שהעשרת הידע שלהן על ההיבטים הפסיכו-סוציאליים של "הזדקנות טובה" (או "זיקנה בריאה") תוביל אותן לעמדות חיוביות יותר ולהתנהגות חיובית יותר כלפי זקנים. אף שבתי הספר לסייעוד הנהיגו בשנים האחרונות קורסים בנושאים אלה, הם עדיין בגדר תופעה חדשה יחסית. גם ענבר חקרה גילנות בקרב הצוות הרפואי, והפרק שלה עוסק בגילנות "פנימית" (לא מודעת) אצל פיסיותרפיסטים ישראלים. החלק השני של הספר כולל עוד שני פרקים, המדגישים את חשיבות המדידה הכמותית של גילנות. בעוד מאמרן של שיוביץ-עזרא, איילון וברודסקי מציג מגוון רחב של כלי מדידה (שאלונים) באנגלית ובעברית, בחן המחקר של בודנר עמדות של צעירים ישראלים כלפי זקנים בעזרת שאלון הגילנות המתורגם לעברית של פראבוניו ועמיתיו (Fravoni et al, 1990). בודנר מצא שרמת הגילנות בישראל דומה לזו שבארצות הברית ובמדינות מערביות אחרות. עוד הוא מצא שישראלים דתיים מציגים עמדות פחות גילניות מישראלים חילוניים. בפרק אחר רמר-ביאל ופירסט כותבות על ביטויי גילנות בפרסומות לדיור מוגן ולבתי אבות סיעודיים, ובפרק החותם את הספר מציג איסי דורון חקר מקרה

של גילנות במערכת המשפט (רשומון של תביעה). לגישתו מערכת המשפט ופסקי הדין של השופטים לוקחים חלק בהבניה החברתית של תופעת הגילנות או לחילופין בפירוקה (וזו נכון לטענתו גם לאפליה ההולכת ופוחתת כלפי נשים והומוסקסואלים).

הספר מומלץ לחוקרים בתחום הגרונטולוגיה ולכל העוסקים בעבודה שיש בה מגע ישיר או עקיף עם קשישים (עובדי ומנהלי בתי אבות ודירור מוגן, עובדים סוציאליים, אחים ואחיות, רופאים). חלקו הראשון יכול לעניין גם את הקהל הרחב, ולחשוף אותו לתופעת הגילנות, אבל חשוב במיוחד שיתוודעו אליה קובעי מדיניות בישראל. המסקנה החשובה שיש להפנות את תשומת לבם של אלה האחראים אליה היא שתפיסת הזיקנה והזקנים מעוצבת ברובה על פי איכות הזיקנה שהאדם הצעיר נחשף אליה – חיובית או שלילית – ויש לקחת זאת בחשבון. למשל: חשיפה של ילדים בבית הספר היסודי לזקנים בריאים ופעילים תשפיע על תפיסת הזיקנה שלהם, ותהפוך אותה חיובית הרבה יותר. אם כן, נראה שתפיסה חיובית של הזיקנה היא התרופה הטובה ביותר נגד תופעת הגילנות. ואם כך הוא הדבר, ייתכן שחשיבותו הגדולה ביותר של הספר היא בהצעת המרשם הזה כנגד אחת המחלות הקשות של הדור שלנו – לא הזיקנה, אלא הגילנות.

Wrapped in the Flag of Israel: Mizrahi Single Mothers and Bureaucratic Torture

Smadar Lavie

New-York and Oxford: Berghn. 2014. 202 pages

סקר: חן משגב¹

סמדר לביא, מחברת הספר מושא סקירה זו, כותבת ש"הכתיבה האנגלו-אמריקנית בלימודי מוכפפות (Subaltern studies) מייצרת, ומצפים ממנה לייצר, מחקרים נטולי תשוקה (Dispassionate scholarship). ספר זה מסרב לעשות זאת; להפך, אני מבקשת להטמיע הומור, אירוניה, וכן, גם זעם, ככלים ספרותיים המבססים את הממצאים האתנוגרפיים" (עמ' 86). האתנוגרפיה שכתבה לביא בהחלט מממשת הבטחה זו. יתרה מזו, מלבד ההומור, האירוניה והזעם הספר מציע נקודת מבט פמיניסטית, פוליטית-רדיקלית וחדשנית על חייהן של נשים מזרחיות בפריפריה החברתית, התרבותית, הגיאוגרפית והסימבולית של ישראל, ותורם תרומה חשובה למחקר הפמיניסטי, החברתי והפוליטי בהקשר הישראלי העכשווי.

ספרה של לביא מתאר את מה שהיא מכנה "הארכיטקטורה של המשטר הישראלי המבוסס על מגדר-גזע", שהיא לטענתה מבנה בסיסי ולא הבניה חברתית, כפי שחלק מהחוקרים במדעי החברה נוטים לתארה. מבנה בסיסי זה של המשטר והחברה הישראליים הופך למעשה את המזרחים החיים תחתיו ל"קולקטיב בלי זכויות מיעוט", ואלה בשונה מהפלסטינים אזרחי ישראל, שמצבם כקולקטיב דומה, אינם זוכים להכרה בינלאומית בזכויותיהם, שכן אין דיכוי מזרחים (שלביא מכנה בלי התנצלויות "אפרטהייד פנים יהודי") מעניין את הקהילה הבינלאומית, כפי שמעניין אותה דיכוי הפלסטינים. טענה רדיקלית זו, שהבית הלאומי היהודי מבוסס על גזענות, מצטרפת לטענות שלביא משמיעה מזה כשני עשורים מעל במות אקדמיות רבות. החידוש בספר זה אינו בחזרה ובהרחבה של טיעון זה, העוסק במבנה של המשטר הישראלי-הציוני, אלא באופן שבו לביא מבקשת לחשוף את חיי הנשים המזרחיות החיות תחתיו. לביא מתבססת על כתיבתו של האנתרופולוג דון הנדלמן, ומקדישה את מחקרה לחשיפת אופני הפעולה הביורוקרטיים שבאמצעותם המדינה שולטת באזרחיה, ובמיוחד באלה המדוכאים תחת כוברו של אותו

1 המעבדה לתכנון, סביבה וקהילה (PECLAB), החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב.

מבנה של מגדר-גזע, כלומר נשים מזרחיות ממעמד סוציו-כלכלי נמוך. הבירוקרטיה, טוענת לביא, אולי נחשבת רעיון רציונלי והגיוני, אך בפועל ובחיי היומיום של אותן נשים היא משמשת את המדינה ככלי לאיון המחאה המזרחית, להתשה ולדיכוי של כל מחאה והתנגדות פוליטיות וחברתיות ולהפיכת הסובייקטים המזרחים לציבור כנוע. יתרה מזו, לביא טוענת במחקרה שהבירוקרטיה הופכת עינוי, אבל בעינוי בירוקרטי (bureaucratic torture), בשונה מעינוי פוליטי, קשה להבחין בין המענה למעונה, שכן רוב הפקידים הזוטרים (פקידי הביטוח הלאומי למשל) הם מזרחים המאמינים באמונה שלמה שהם באים, בסופו של דבר, לעזור לנשים הממתינות בתורים הארוכים של לשכות הרווחה והתעסוקה. האזרחות של אותן נשים שהספר עוסק בהן בנויה על נסים ונפלאות, שכן היא מבוססת על אותה מערכת בירוקרטית בלתי הגיונית, שבה אם מקבלים משהו בתום יום של התרוצצויות בין משרדים ועמידה מתישה בתורים, הרי זה בגדר נס. מכאן נובע יחס המזרחים למדינה ולמוסדותיה – יחס לא רציונלי, הבנוי על רגשות דתיים ומזל.

הספר מחולק לשישה שערים. השער הראשון פותח במחאתה המתוקשרת של ויקי כנפו לפני כעשור, מחאה שהמחברת השתתפה בה השתתפות פעילה ותיעדה אותה ביומן תצפיות כיאה לאנתרופולוגית מיומנת. אך מחאה זו, כמו מחאות מזרחיות אחרות, נכשלה בסופו של דבר. בשער זה מתארת לביא בפרוטרוט, ומנקודת מבט ביקורתית, את ההקשר הרחב המאפשר ומייצר את המצוקה, שבסופו של דבר הוציאה את כנפו, ונשים אחרות שהצטרפו אליה, למסע הרגלי לירושלים, ולאחר מכן להקמת מאהל המחאה בגן הוורדים בירושלים יחד עם עשרות אימהות מזרחיות (ורוסיות) אחרות. ההקשר הזה כולל את השינויים הגיאוגרפיים-פוליטיים שעברו על ישראל (הסכם אוסלו), את השלכותיהם הכלכליות (מעבר של תעשיות מעיירות הפיתוח לחו"ל), את המצב הביטחוני בתחילת העשור הקודם (האינתיפאדה השנייה וההודנה) ואת המדיניות הניאו-ליברלית האכזרית שנלוותה לאלה (חוק ההסדרים וקיצוץ הקצבאות). לביא מתארת במיומנות ולפרטי פרטים את הרקע החשוב הזה. בשער השני מתארת לביא בפרוטרוט את המושג "[אם] חד הורית", ואת הקשיים העומדים לפני אמהות אלה, בפרט חד הוריות מזרחיות. בשער זה גם מתגלה כישרונה הרב בכתיבה אתנוגרפית פמיניסטית, כאשר היא מתארת את קורותיה כאם חד הורית ובתוך סיפור חייה משלבת כתיבה תיאורטית אקדמית. כך היא עושה למשל בהסבירה את ההיסטוריוגרפיה של זהות מזרחית בישראל, שכן "כדי ללמוד על דיכוי של נשים מזרחיות כיום, חייבים ללמוד את ההיסטוריה של הדיכוי המזרחי כבר בתקופת היישוב, ולא להתחיל רק עם תקופת קום המדינה והמעברות" (עמ' 44). שער זה מסתיים בסקירה מקיפה של האקטיביזם המזרחי בישראל, ובמיוחד זה הפמיניסטי. ההיסטוריה המזרחית המתוארת בו מובילה להסבר שמציעה לנו לביא לכך שהמזרחים בישראל תומכים בימין ולהכרה בכך שיכולתו של הפמיניזם המזרחי להוביל לשינוי חברתי ופוליטי משמעותי מוגבלת מאוד. שערים שלוש וארבע מפתחים את הטענות המרכזיות של הספר – העדר "סוכנות" (agency) בקרב הנשים המזרחיות החד הוריות והאופן שבו

הבירוקרטיה מאינת למעשה את המחאה המזרחית. הנשים המזרחיות כציבור מדוכא ומעונה תחת מכבש הבירוקרטיה, השוחקת את רוח המחאה בתורים הארוכים, אינן יכולות לפתח פוליטיקה זהות והופכות למעשה לציבור כנוע וחסר חזון. זו בדיוק המטרה של המדינה: לשבור את המחאה הפוליטית באמצעות העינויים הבירוקרטיים. ובכל זאת, למרות העינוי המתמשך, המזרחים אוהבים את המדינה, את הארץ ואת עם ישראל ומרגישים שייכות לעם אשר "הגויים באים עליו לכלותו". ביקורת על המדינה נתפסת אפוא כפריבילגיה אשכנזית, ומזרחים ש"הצליחו", כלומר עברו "השתכנוות", הופכים לצנזורים הכי גדולים של המאבק המזרחי. בשער החמישי, יומנה של אם נתמכת רווחה, מביאה המחברת תיעוד אוטואתנוגרפי כרונולוגי מרתק מחייה שלה כאם חד הורית בשנת 2003, וממחישה דרך החוויה האישית מהו עינוי בירוקרטי מדכא. בשער האחרון חוזרת לביא למאהל המחאה של כנפו ומתארת את סופו המר – כיצד קרסה ההודנה, כיצד נעלמה התקשורת מהמאהל וחזרה לסקר את המצב הביטחוני (והעיתונאים עצמם חזרו לשבת בבר של מלון אמריקן קולוני במקום לדווח מהמאהל בגן הוורדים), וכך באמתלות ביטחוניות הקיץ הקץ על עוד פרק בהיסטוריית המאבק המזרחי בישראל. לביא טוענת שהמשטר הישראלי נוהג להשתמש במצב הביטחוני כל אימת שמחאה חברתית מאיימת על שרידותו, ומראה שגם המחאה החברתית של קיץ 2011 נפלה קורבן לשיטה זו.

יחד עם זאת מתארת לביא את ההבדל בין מחאת 2011, שהובלה בידי הדור הצעיר של המעמד הבינוני, אוכלוסייה שאין למשטר כלים בירוקרטיים לדכאה, לבין מחאת האימהות החד הוריות. השוואה זו טומנת בחובה דיון מרתק שאינו מפותח מספיק בספר זה, ואולי טוב שכך, שכן המחאה החברתית של 2011 דורשת דיון מעמיק בהרבה, ותיאורה ככישלון או כמחאת מעמד הבינוני בלבד לוקה בחסר. כפי שהראיתי במקום אחר (משגב, 2013), כללה המחאה של קיץ 2011 גם מגזרים מזרחיים רחבים; אלה השמיעו קול מחאה פמיניסטית מזרחית ופריפריאלית (מאהל מחאה בגן לוינסקי בתל אביב או בשכונת התקווה למשל), שזרעה זרעים והקימה דור חדש של אקטיביסטים מזרחים ושיתופי פעולה מפתיעים ורדיקליים. מוקדם אפוא, ואולי לא נכון, להספידה באופן חד משמעי, ויש להעמיק ולחקור את השלכותיה העתידיות (שם).

לסיכום, ספר זה מצליח לשלב בין כתיבה אוטוביוגרפית ופמיניסטית-אישית משובחת לבין תיאוריות מורכבות, ומציג תזה סדורה, רדיקלית, חדשנית ומרתקת, שיש לה חשיבות עצומה למחקר הפמיניסטי, המזרחי והחברתי בהקשר הישראלי, חשיבות החורגת בהרבה מהמבט האנתרופולוגי. תזה זו מרחיבה ומפתחת רעיונות שהגתה ופרסמה לביא בשנים האחרונות. רעיונות אלה עוררו מטבע הדברים התנגדות לא מעטה, גם בקרב חוקרי מזרחים ומזרחיות. הספר מומלץ לחוקרות ולחוקרים מתחומי ההיסטוריה, המגדר, מחקר התרבות ובמיוחד לאלה ממדעי החברה השונים, המתעניינים ביחסי כוח, בתנועות חברתיות ובהתנגדות (בהקשר המזרחי ובכלל). הספר מומלץ מאוד גם לקהל הרחב

והמשכיל שייהנה מכתובה רהוטה, מעניינת ומרחיבת אופקים, וראוי שיתורגם גם לעברית. כמו בכל כתיבתה של לביא, מוצגת בספר עמדה פוליטית מוצקה, והוא מייצג באופן מיטבי את מסורת הכתיבה האקדמית הפמיניסטית הביקורתית, המבקשת לקדם שינוי חברתי ופוליטי ולא רק להישאר ספונה במגדל השן האקדמי.

מקורות

משגב, ח' (2013). פרוד'קטור על החצר האחורית של ישראל: מחאת האוהלים מנקודת מבט פריפריאלית-עירונית. תיאוריה וביקורת, 41, 95-113.

אורגים קהילה: עובדים באופקים 1955-1981

שני בר-און

ירושלים: מאגנס, ספריית אשכולות. 2013. 216 עמודים
סקר: דניאל רוזנברג¹

ספרה של שני בר-און מצטרף לשורה ארוכה של פרסומים שהופיעו בתקופה האחרונה, ואשר עוסקים מפרספקטיבה גיאוגרפית במבנה החברתי של ישראל בכלל ושל החלקים הסוציו-אקונומיים המודרניים שבה בפרט. בין פרסומים אלה העוסקים בתחומים משיקים ניתן למנות את עיירות הפיתוח (צמרת, חלמיש ומאיר-גליצנשטיין, 2009) ואת בקופסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית (מוצפי-האלר, 2012). ניתן לשייך את הכתיבה הרבה בנושא לעניין הגובר ברלוונטיות של תחום הגיאוגרפיה החברתית לשאלות של אי-שוויון וריבוד אתני וחברתי, למשל בעבודותיהם של אלישע אפרת או אורן יפתחאל (אפרת, 2004; Yiftachel, 2006).

כמו פרסומים אלה, גם ספרה של בר-און מציע פרספקטיבה משולבת ומורכבת על ההרכב הכלכלי והחברתי במרחב הגיאוגרפי המוגדר כפריפריה הישראלית. בדומה להם מאמצת בר-און גישה בין תחומית להסברת המאפיינים השונים של החיים באזור זה. נושא מחקרה – צמיחתה והתהוותה של אופקים מימי הקמתה ועד תקופת המשבר של שנות ה-80 – שואב מדיסציפלינות רבות, ביניהן כלכלה פוליטית, תכנון עירוני וסוציולוגיה של יחסי עבודה ויחסים פוליטיים. החיבור מחזיק שישה פרקים, כל אחד מהם מציג היבט שונה של התהוותה של אופקים ומתמקד בתקופות שונות. שלושת הפרקים הראשונים עוסקים בפיתוח הכלכלי של היישוב, במקומו בחשיבה התכנונית ובאידיאולוגיה של ראשית ימי המדינה, כמו גם במאפיינים האנושיים של אופקים ותנאי החיים שם. הזרקור מופנה בעיקר לאופן ההתהוות של יחסי העבודה, אבל גם לנושאים כגון היחסים האתניים, הדת והמארג הפוליטי-המפלגתי שנהג באופקים. חלקו השני של הספר עוסק בפרוטרוט בדינמיקה של יחסי העבודה ביישוב, ומתמקד בעיקר בתיאור תהליך העבודה במפעל הטקסטיל אופ-אר ובשבתת המחאה הגדולה שפרצה בו בשנת 1981 נגד סגירתו.

המחברת פותחת בסקירת שיקולי הממסד להקמת עיירת הפיתוח. היא מדגישה את מקומה של מדיניות פיזור האוכלוסייה בתקופת המדינה המוקדמת, שנבעה פחות משיקולים

1 תלמיד לדוקטורט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. כותב ומפרסם בנושאים של מחשבה פוליטית וכלכלית.

כלכליים וחברתיים ויותר משיקולים דמוגרפיים ולאומיים. אמנם המדיניות של הקמת ערים "קטנות" חדשות היתה שנויה במחלוקת בקרב המומחים של אגף התכנון, אבל ראשי המערכת השלטונית אימצו אותה בכל זאת, לדבריהם בשל הצורך בפזורה אוכלוסין ("כיבוש השממה"). הכותבת מתארת את אי ההיתכנות של רעיון זה מהבחינה הכלכלית והחברתית; רוב המתכננים לא הגיעו מתחומים אלה, אלא מהתחום הפיסי והדמוגרפי. על כן נהנו הערים החדשות מתכנון פיסי מדוקדק, אך "מבלי שהיתה התייחסות תכנונית לאכלוסן ולפרנסתן" (עמ' 5).

דגש מיוחד מושם כמובן על הרקע האתני של אוכלוסיית אופקים. מנגנוני הקליטה הציוניים נטו למיין ולהפריד את העולים על בסיס ארצות המוצא שלהם, ובכך רק הגבירו את תלותם במנגנונים השונים. הממסד תלה לעתים את נחשלותם של העולים מארצות ערב ב"רמתם התרבותית והחברתית" ועסק בניסיון להעלותה. ניתן אף ללמוד שאחת הדאגות המרכזיות היתה מפני "הפיכתן של הערים החדשות לגלותיות" (ע' 20), בניגוד לאתוס הלאומי הדומיננטי.

האמצעי המרכזי ששימש בשנות ה-60 להחייאת האזור מהבחינה הכלכלית היה החוק לעידוד השקעות הון. אמנם חוק זה היה חלק מהמדיניות הממשלתית הריכוזית, ואף ה"בולשביקית" של תקופה זו, אבל מטרתו המרכזית היתה למשוך לערים הקטנות (שאו החלו להגדירן כ"עצירות פיתוח") הון פרטי, דרך שורה של הטבות ממלכתיות. אופן היישום של החוק הוביל למעין מצב כלאיים שבו ה"אתוס שחיבר בין חלקי התעשייה היה האתוס הלאומי, שאליו היו מחויבים הן בעלי ההון והן נציגי המדינה" (ע' 47), אך ההון וההשקעה היו של ידיים פרטיות, מונחות בידי היגיון קפיטליסטי-תחרותי (שעיצב גם את יחסי העבודה במפעלים החדשים). ואכן המפעלים החדשים שקמו בעקבות החוק והחליפו את הגופים הקודמים (כגון קרן קיימת לישראל) כמעסיקים הגדולים באזור נטו לנצל את המצב החדש כדי לזכות בהלוואות מסובסדות מצד הממשלה ולכסות את ההפסדים ההולכים והגדלים שהתמודדו עמם.

יחסי העבודה הושתתו אפוא במידה רבה על דגם הבעלות הפרטית. סקירת יחסי העבודה במפעל אופ-אר, מהמעסיקים הגדולים באופקים, מעלה תמונה של מפעל שרוב סממניו מזכירים התנהלות "פורדיסטית" טיפוסית, כלומר חיץ פיסי וחברתי בין המפעל לסביבתו, וחיץ פנימי בין צווארון כחול ללבן ובין עובדים להנהלה. יחסי העבודה אף התאפיינו בפטרנליזם מסוים, ברוח המודל המכונה "קפיטליזם של רווחה" (Welfare Capitalism), שזיכה את העובדים בהטבות שונות ואף בקידום ובהכשרה מקצועית; כך למשל היה ועד העובדים היציג במפעל אמצעי לגיבוש העובדים ואף לשיפור תנאיהם, לפי ראות עיניהם של ראשי האיגוד המקצועי והוועד (עובדים סוררים זכו לעתים בהקלות שונות על בסיס סלקטיבי).

המצב במפעל השתנה במידה מסוימת אחרי מלחמת ששת הימים, כשאז השתלב בו כוח אדם מרצועת עזה. היבט אחד של שינוי זה היה "הגזעת" העובדים, הערבים כמו היהודים, ויחס מבחין כלפיהם: "ההגזעה" של הפלשתיני פעלה במהופך לייצורו של 'גזע' יהודי אשר אינו 'מסוגל' לעבודות 'שחורות' (ע' 124). יחס זה התבטא בין השאר בקישורים שליליים בין ביטויי סניטריה והיגיינה לבין העובדים הערבים ובחשש שמא יפוצו מחלות. כניסתה של קטגוריית מועסקים חדשה זו, שהיתה שברירית ובלתי יציבה במיוחד, הביאה אפוא לקידומם של העובדים המקומיים, הן באופן יחסי והן באופן מוחלט.

יחסי העבודה באופקים זוכים להארה מיוחדת בסקירת מצב המשבר – השביתה הגדולה של 1981 שפוררה את אוירת השקט התעשייתי ששררה עד אז במפעל. המחברת מסבירה שביתה זו בהצטלבות מספר היבטים מרכזיים בהווייתה של אופקים: ההיבט הכלכלי-התעסוקתי, ההיבט הפוליטי וההיבט האתני. דרישתם המרכזית של השובתים, בנוגע לתשלום תגמולים לעובדים המפוטרים ולפתיחת המפעל, זכתה לא רק לתמיכת ההסתדרות (בעקבות רצונה לבסס אופוזיציה לשלטון הליכוד), אלא גם לזו של ותיקי הפנתרים השחורים, ח"כ סעדיה מרציאנו. זאת ועוד, בשל הנפח הגדול שתפס המפעל באופקים, שימשה העיריה כולה, "על כבישיה ומוסדותיה", כר לביטוי תביעות השובתים (ע' 136), והשביתה שיקפה את המיזוג בין חיי הקהילה ביישוב לבין מרחב העבודה במפעל. השביתה אף העלתה והציפה מכאובים היסטוריים, הנוגעים למקומם של אנשי אופקים כאמצעי ליישוב הדרום, והעירה את תודעתם המעמדית של העובדים.

ספרה של בר-און מספק אפוא תמונה רחבה מאוד על החיים באופקים. יתרונה המרכזי הוא השילוב בין דיסציפלינות ושיטות מחקר שונות (ניתוח כלכלי-פוליטי, גיאוגרפיה וסוציולוגיה איכותנית) לכדי סקירה היסטורית של תקופה רחבה יחסית. עם זאת, טכניקה רחבה זו, יחד עם גודלו הצנוע של הספר, גם מותירה באפלה היבטים שונים, כגון הווייתם הפוליטית של העובדים בתקופה שקדמה לשנות ה-80 או, באופן מתבקש למדי, ניתוח נרחב יותר של היחסים באופ-אר בתקופתו הדו-לאומית. ככלל מדובר במחקר חשוב ומעמיק השופך אור על פרק חשוב בהיסטוריה החברתית של ישראל, וכך עוזר להסביר את ההווה הפריפריאלית ככלל ואת זו של עיירות הפיתוח בפרט.

מקורות

אפרת, א' (2004), אדם וסביבה בישראל: מסות גאוגרפיות. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

מוצפי-האלר, פ' (2012). בקופסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית. ירושלים: הוצאת מאגנס וספריית אשכולות, מכון לוי אשכול.

צמרת, צ', חלמיש, א' ומאיר-גליצנשטיין, א' (עורכים). (2009). עיירות הפיתוח. ירושלים: יד בן צבי.

Yiftachel, O. (2006). **Ethnocracy: Land and identity politics in Israel/Palestine**. University Park, Pennsylvania: Penn State University Press.

שירותי רווחה בעידן של הפרטה: מדיניות ויישומה

מאיר חובב ומלי שחורי-ביטון (עורכים)

ירושלים: הוצאת כרמל וקשת. 2014. 284 עמודים

סקרה: נועה לויכטר¹

כמנהגי, מונחת על שולחן העבודה שלי עֵרְמָה מטרידה למדי של מאמרים, ספרים, עבודות ושאר משימות הדורשות את תשומת לבי ומחכות לשעתן. ואולם הספר הנסקר לא נדרש להמתין זמן רב. בין היתר בחרתי להעדיפו בשל נושאו הרלוונטי והחשוב, המשתקף (גם אם באופן חלקי ביותר) בכותרתו. אך יותר מכול, אני מודה, היתה זו כריכת הספר שחזרה ומשכה את תשומת לבי. בצבעים שובי לב מציג האיור שעל גבי הכריכה גלגל הצלה, הנושא את הכיתוב "עמותה", והמושיע לכאורה את האדם הקטן המשוורטט במרכזו מפני "משרדי ממשלה", "רשויות מקומיות", "ארגונים" ו"ציבור, תקשורת ותמיכה", ספרות המוצגות באיור הנדון כנבדלות ומבודדות.

ואכן אסופת מאמרים זו מעמידה במרכזו שאלה חשובה, ודאי לנוכח השינויים שחלו במדינת הרווחה הישראלית בשנים האחרונות: האם ההפרטה, כפי שמושמת באמצעות עמותות שונות, מביאה לשיפור השירותים החברתיים הניתנים לאזרח? כפי שנרמז באיור, ואחרי כן בפרקי הספר, הרי התשובה שמעניקים המחברים והעורכים לשאלה זו היא חיובית. כפי שמיטיב לנסח ראובן דרבסי, מחברו של הפרק השני, "להפרטת שירותי רווחה יש יתרונות אשר עולים על חסרונותיה והיא אמורה לייעל את השירותים הניתנים לנזקקים" (ע"מ 68). בהמשך הוא אף מחדד ומציין ש"תהליך ההפרטה של שירותים חברתיים ראוי וחיוני" (עמ' 69), אף שלאורך הפרק הוא קובל על חלק מאופני הביצוע של תהליך זה.

עמדה זו כמובן שנויה מאוד במחלוקת בשיח האקדמי ואף הציבורי כיום, אך לפני שאפנה להתייחס אליה ואל הרלוונטיות שלה לשיח זה, חשוב לעמוד על האופנים שבהם מבקש ספר זה לדרן בה.

1 דוקטורנטית ומרצה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקרה עוסק במפגשים יומיומיים של אזרחים עם מוסדות מדינת הרווחה הישראלית, ובוחר את אופני התרגום הבירוקרטיים של מדיניות חברתית ואת הדרך שבה הן עובדים והן לקוחות חווים אותם, מבינים אותם וקוראים עליהם תיגר.

הספר מבקש להציג את פעילותה של עמותת קשת (קידום שירותי תיקון) כדוגמה לניתוח מקרה של הענקת שירותי רווחה בעידן של הפרטה. בהתאם, עשרת פרקי הספר, שהוא פרי יוזמה משותפת של הוצאת כרמל והעמותה עצמה, מציגים את פעילויות העמותה – תוכניות השיקום שלה בתחומי רווחה שונים, כגון טיפול בעברייני מין בקהילה, מקלטים לקורבנות סחר בבני אדם, שירותי טיפול מותאמים לנשים בזנות, תוכניות שונות לנוער בסיכון ועוד – לאורך השנים מאז הוקמה ב-1983 תחת השם בית אריאל.

רוב כותבי המאמרים הם עובדיה ומנהליה של העמותה, המדווחים על פעילותם בתוכניותיה השונות. מיקום זה של הכותבים יכול לתרום רבות להבנת עומק של פעילות העמותה והתוכנות שעלו במהלך פעילות זו, במיוחד לנוכח הגעתם מתחומי עיסוק והתמחות מגוונים. יחד עם זאת, פעמים רבות אין הוא בא לידי ביטוי כראוי בפרקים השונים, שכן הכותבים מקפידים לדווח בעיקר על הצלחת התוכניות השונות ולהמעיט בדיון מעמיק אודות קשיים, מגבלות ואתגרים שהתמודדו עמם. אלה מצוינים בחטף, אם בכלל. יתרה מזאת, יש הבדלים גדולים מאוד ברמתם המקצועית והתוכנית של המאמרים, וגם אין הם ערוכים די הצורך. בעוד מיעוטם עוסקים בנושאו המנחה של הספר, אין רובם נוגעים בו כלל למעשה, והקשר היחיד שלהם אליו הוא שהם דנים בתוכנית שהפעילה העמותה, וגם כאן כמעט אין הם מתייחסים אליה או למקומה.

למרות מגבלות אלה, כותבי הפרק הראשון, מאיר חובב (אחד מעורכי הספר ויו"ר העמותה בעבר) ותמר אלון (מנכ"לית העמותה), מצביעים בבירור על מסקנות חשובות העולות מסקירת פעילות העמותה והחומקות לעתים מעיני המחקרים ומקבלי ההחלטות, ולעתים גם נשמטות מן הכתיבה האקדמית בתחום. במיוחד הם קובלים על הפער האדיר בין המדיניות הרשמית לבין יישומה בפועל, הנובע ממגוון גורמים, כמו העדר בקרה ופיקוח, העדר משאבים, עומס מינהלי ועוד. למשל: הם מראים איך המכרזים שמפרסמים משרדי הממשלה, המהווים את חוזי ההתקשרות עם העמותות, לא מביאים בחשבון עלויות הכרחיות של תפעול השירותים או מתמחרים אותם במחירי הפסד מבחינת הארגונים המפעילים. כמו כן הם מצביעים על היעדרם של חוקים ונהלים בתחומים רבים, כמו גם על העדר הרצון או היכולת להסדירם במסגרת ההתקשרויות הנוהגות בין משרדי הממשלה לארגוני המגזר השלישי. הם טוענים, למשל, שחסרה הסדרה של תהליכי העברה בעת סיום פעילות תוכנית והעברתה לידי מפעיל אחר, שאין הגדרת הפיקוח על התוכניות וחלקן של ועדות ההיגוי בו ברורה ושבתקופת ההסכם לא ניתן לערוך בו שינויים הנגזרים משינויים באוכלוסיית היעד או מתוכנות חדשות בנוגע לתהליכי השיקום.

מעבר לתרומות חשובות אלה, הרי לצערי בהעדר דיון מסכם וללא תפיסה ביקורתית מערכתית, רב הנסתר על הגלוי בספר זה. שכן תכניו מאירים, שלא במתכוון או במוצהר, גם חולשות חשובות אחרות, הנוגעות למדיניות הפרטה וליישומה במדינת הרווחה

הישראלית. כך, למשל, אף שהכותבים מצדדים במדיניות ההפרטה המתגברת והולכת של מדינת הרווחה הישראלית, לא עולה בכוחם להראות, כפי שהם מבקשים, שהנזקים לשירותי הרווחה יוצאים נשכרים מההפרטה, אלא דווקא, וכמצופה, ההפך. למשל: כותבי הפרק הראשון ממליצים ש"בהיענות למכרז, כאשר העמותה מתבקשת להציע עלות כספית עבור הטיפול הנדרש, רצוי שלא להציע עלות כספית עבור הטיפול 'הטוב ביותר' המצריך עלות גבוהה, אלא להציע עלות עבור טיפול בינוני. זאת כדי לזכות במכרז מול מתחרים אחרים" (עמ' 52). אמנם אין להאשים את הכותבים על המלצתם, אבל המלצה זו חושפת כיצד פוגעת ההפרטה באיכות השירותים הניתנים, ודאי כשהספקיות הן חברות עסקיות ולא עמותות ללא כוונת רווח, מצב ההולך ופושה היום בשירותי הרווחה ולא זוכה לאזכור נאות בספר. פערי התקצוב מגולגלים על המטופלים גם בעקיפין, כפי שמראות יעל אידיסיס ומלי שחורי-ביטון במאמרו על מרכז לטיפול בעברייני מין בקהילה. הכותבות מציינות כבדרך אגב שרבים מהמועמדים לעבודה שנמצאו מתאימים סירבו לעבוד במרכז בשל תנאי השכר והעדר זכויות נלוות, ועל כן נדרש לגייס עובדים שהתאמתם לדרישות התפקיד היתה חלקית בלבד; זאת ועוד, כדי לשמור על רמות שכר נאותות, קוצצו מהתקציב תקני הדרכה.

אף שמוצגות בפרקי הספר עדויות על הצלחתן של רבות מתוכניות השיקום, התבוננות במכלול המאמרים מצביעה על החלה לא עקיבה שלהן; נראה שמדיניות הרווחה בתחומים רבים מושתתת על השקת תוכניות קצרות מועד, שאינן זוכות למימוש נרחב ארוך טווח, למרות הצלחתן המוכחת ותרומתן החשובה.

עורכי הספר מציינים שהספר מיועד לפועלים בתחום שירותי הרווחה, בין אם בשירות הציבורי או במגזר השלישי. אני סבורה שגם חוקרים מתחום המדיניות החברתית ימצאו בו עניין רב, במיוחד לנוכח ההיבטים שציינתי כעת, שאינם נידונים בו במפורש, אך העולים ממנו. היבטים אלה, וכן אחרים שקצרה היריעה מלציין, תורמים רבות לידע המקצועי והאקדמי על הפעלת שירותי רווחה, אך בעיני בכוחם לתרום דווקא למאבק בהפרטה ההולכת ונמשכת של שירותים אלה, שכן הם מראים את הכרסום המתמשך בזמינותם ובאיכותם ולא את ההצלחה שכותבי הספר מבקשים לדגמן.

עיון ראשון

ישראל ומדינת הרווחה

עופר אריאן

ירושלים: מוסד ביאליק. 2015. 175 עמודים

הספר מציע הסבר ייחודי לאחת התופעות החברתיות הבולטות ביותר, המלווה אותנו מאז סוף המאה ה-19 – מדינת הרווחה. מטרתו להציג לפני הקורא המתעניין סקירה מבוססת וראויה של גבולות השיח המחקרי המודרני, הנוגע לתופעת מדינת הרווחה, ובתוך כך להצביע על נקודות ההסכמה או המחלוקת ועל משמעותן האופרטיבית. כשהוא משתמש בשלל מונחים – פוליטיים, חברתיים, כלכליים ומינהליים – הספר סוקר בצורה פשוטה, אך לא פשטנית, את שורשיה של מדינת הרווחה, את מאפייניה, את מכלול היבטיה והשפעותיה, את המפריד בין סוגיה ותרומותיה והמשותף להם בהקשרים אלה: תחומי הפרט והחברה; מאפייניהן המשתנים של הדמוקרטיה; דפוסי הפעלתן של הבירוקרטיה המודרניות; חלוקת העושר הכלכלי, החברתי, האישי והפרטי. בתוך כך, ובהביאו דוגמאות מן העולם הרחב, עומד הספר על מרכיביו העיקריים של מערך רווחה לאומי ראוי. בשל מורכבות הנושא והשימוש התכוף של נבחרי הציבור במושגים מבלבלים, התקבעה בישראל הסכמה – שאין לה בסיס של ממש – שאת מגבלות מערכי הרווחה בישראל יש לתלות, קודם כול, במחסור במשאבים כלכליים מספיקים. מסקנת המחבר היא שהישגי השיטה הולכים ומתמעטים ככל שהדבר נוגע למדינת ישראל, ושמגבלות השיטה נובעות לאו דווקא מהעדר משאבים כלכליים, אלא בעיקר מהעדר מדיניות רווחה מגובשת.

Analyzing Social Policy Concepts and Language: Comparative and Transnational Perspectives

Daniel Be'land and Klaus Petersen (Editors)

Clifton, Bristol: policy press. 2014. 327 pages

אסופת מאמרים זו בוחנת את התפתחות ההמשגה האקדמית בתחום המדיניות החברתית במקרי בוחן שונים. תכלית הספר היא לבחון את התפתחות מושגי המפתח במדיניות חברתית ואת מיצובם במדינות מערביות שונות. לצורך כך אספו העורכים מחקרים השוואתיים, היסטוריים ופוליטיים, ובחנו את גבולות המושגים המשתנים. המאמרים נכתבו בידי חוקרים מתחום המדיניות הציבורית, מדע המדינה, סוציולוגיה והיסטוריה, ונערכו, בעיקר, במתודה ההשוואתית. כך מציע הספר נקודת מבט השוואתית לאורך מקרי בוחן רבים ומגוונים במדינות שונות (דנמרק, שוודיה, הונגריה, פולין, בריטניה, צרפת, פינלנד, גרמניה, יפן, קוריאה, הולנד, ניו זילנד, ספרד וארצות הברית), כמו גם במסגרות בין-מדינתיות, כגון האיחוד האירופי, הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (ה-OECD), קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי. על אף חשיבותם ההשוואתית של מקרי הבוחן הרבים, כוחו של הספר הוא במסקנותיו האינדוקטיביות באשר להתפתחות מינוח המדיניות החברתית במדינות הלאום ובארגונים טרנס-לאומיים.

הנרטיב המזרחי החדש בישראל

אריה קיזל

תל אביב: רסלינג. 2014. 374 עמודים

הספר מבקש לבחון את עלייתו ואת התבססותו של הנרטיב המזרחי, המהוות נקודת ציון במאבק הנרטיבים המתנגשים, כביטוי לרצונן של זהויות לבטא את עצמן כנפרדות והיברידיות באתרי הישראליות. באמצעות מודל נרטיבי תלת-שלבי בוחן המחבר את ניסיונו של הנרטיב המזרחי לקרוא תיגר על גבולות השיח הישראלי, להינתק מהפרוגרמה הציונית ההגמונית ולהציג תוכנית נרטיבית שתאפשר הבניית דגם רב-תרבותי, אנטי-קולוניאלי, שישקם את הערביות-מזרחיות המרחבית. המחבר מנתח את מקורותיו הפוסט-

קולוניאליסטים והאנטי-ציוניים של הנרטיב המזרחי ואת המתקפה האינטלקטואלית שהוא עורך על עצם הלגיטימציה של הציונות, כמו גם על מוסריות הפתרון המדינתי שיצרה. על פי המחבר, עמדה נרטיבית חדשה זו מכירה בקשיים ההיסטוריים של חתרנותה, אשר מוצגת כאמנציפטורית ובעיקר כמוסרית. היא מתחברת ביסודותיה לנרטיב הקורבני הפלסטיני, ובגרסתה הרדיקלית מבקשת לחבור אליו כדי ליצור מרחב חדש שייתן לערביות עדיפות תרבותית, שפתית ואף פוליטית.

eQuality: The Struggle for Web Accessibility by Persons with Cognitive Disabilities

Peter Blanck

Cambridge: Cambridge university press. 2014. 467 pages

ספר זה עוסק במאבק הקשה והמתמשך למען זכויות אנשים עם מוגבלויות, עם דגש על שוויון בנגישות לרשת האינטרנט של אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות, כגון פיגור שכלי, אוטיזם ולקויות הקשורות בהקלדה. נקודת המוצא של הספר היא ההבנה שהעקרונות הנגזרים מהזכות לשימוש באינטרנט – חופש הביטוי וכבוד אדם – חייבים להוביל למעורבות מלאה ובעלת משקל בחברה של אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות ואחרות. הספר מבקש אפוא לסייע בהבנת המאבק לזכויות המוגבלים, האוכלוסייה האמורה ליהנות מפירותיו והממשק ביניהם. יש לציין שהמחבר מנגיש את הספר לקורא עם המוגבלות השכלית, באמצעות שפה קלה, ניסוחים בהירים וקצרים, סיכומי פרקים, סיכומי תיאורי מקרה והצגה פשוטה של הקישורים לאתרי אינטרנט, המופיעים בספר.

'באנו הנה להביא את המערב': הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט

דפנה הירש

באר שבע: מכון בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. 2014. 482 עמודים

ספרה של הירש עוסק בפרויקט ההיגיינה הארץ ישראלי כחלק מבנייתה של תרבות היומיום הארץ ישראלית ובתפקידו בעיצובם של אדם וחברה הנושאים זהות חדשה, מודרנית, מערבית, חילונית. ב-30 שנות המנדט, שהיו שנים של הגירה ושינויים חברתיים, תרבותיים ואתניים מרחיקי לכת, התנהלה בחברה היהודית בפלשתינה פעילות נמרצת לחינוך הציבור לבריאות ולהיגיינה. מטרת הפעילות החינוכית הזאת, על פי המחברת, היתה להנחיל רפרטואר רחב של דגמי התנהגות ולהסדיר את חיי היומיום של הציבור בדרך שנתפסה כמדעית ורציונלית. "האדם ההיגיני" זוהה עם תרבותיות, עם מודרניות ועם המערב, ובשיח הרפואי הוצגה ההיגיינה כרפרטואר של התנהגויות שהנחלתן נועדה לספק לבני הקהילה הלאומית תשתית משותפת של תרבות לאומית לבין תהליך ההתמערבות, על המתח ששרר בין תהליך בנייתה של תרבות לאומית לבין תהליך ההתמערבות, ומתמקד בגילוי של המתח הזה בשיח ובפרקטיקה ההיגינית בהתיישבות הציונית.